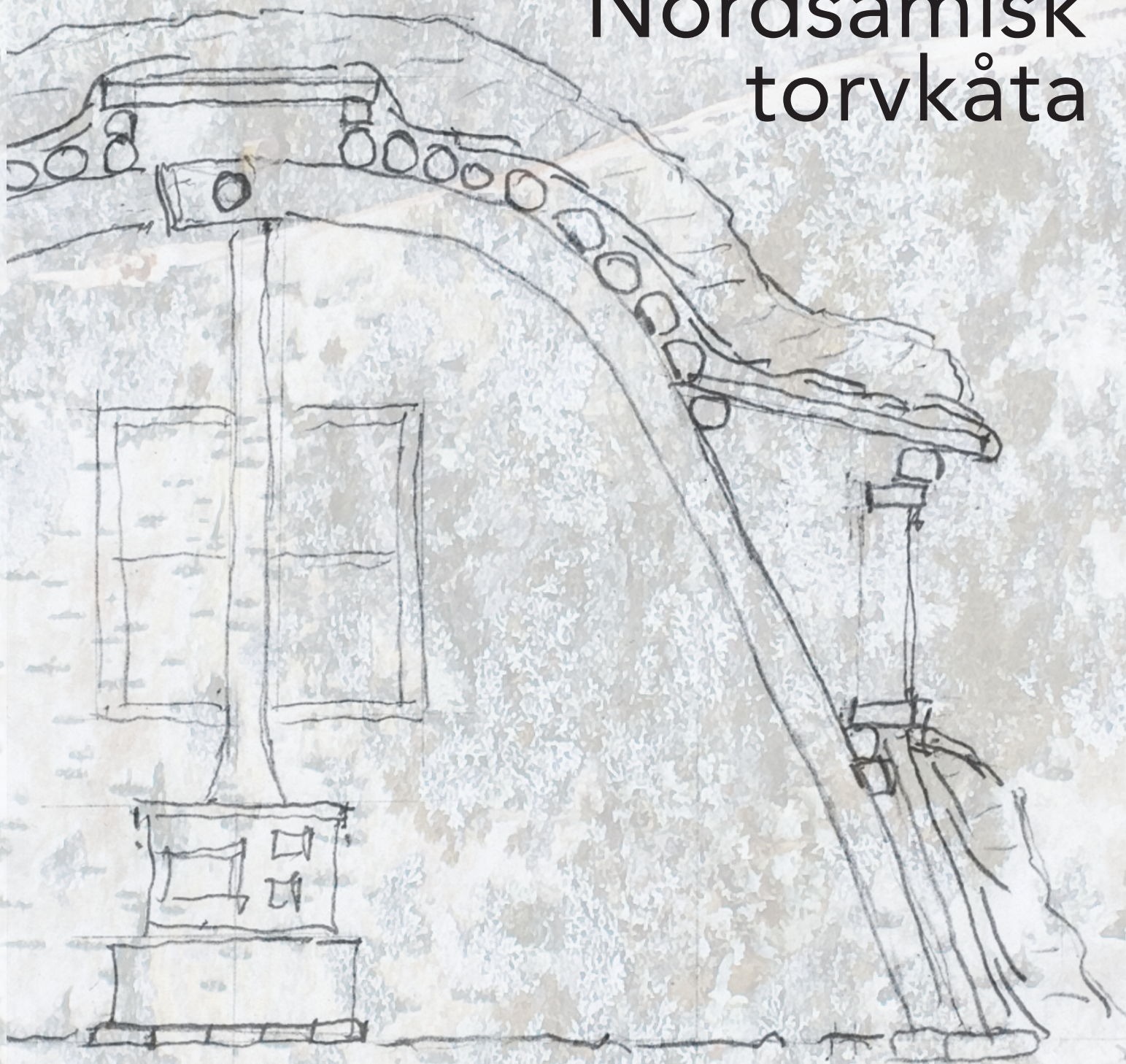

SAMISKA VISTEN PÅ GAMMLIA

Nordsamisk torvkåta

EUROPEISKA UNIONEN
Europeiska regionala
utvecklingsfonden

Studieförbundet
Vuxenskolan

VÄSTERBOTTENS
MUSEUM

Västerbottens museum avser att i större utsträckning än tidigare lyfta fram och tillgängliggöra den samiska närvaron i länet. Eftersom det samtidigt finns en ambition att utveckla och komplettera friluftsmuseet Gammlia, uppförs där tre samiska boplatser, eller visten.

Vid sidan om det rent fysiska byggandet och resultatet av detta skall också den museipedagogiska verksamheten samt dokumentation och forskning kring det samiska intensifieras.

Byggandet av de tre visten efter modeller i länet – ett sydsamiskt, ett nordsamiskt och ett skogssamiskt – har sträckt sig över en treårsperiod. Vi började på våren 2008 med den skogssamiska kåtan. Ett år senare inleddes uppförandet av det sydsamiska vistet och hösten 2010 kunde elden tändas i den nordsamiska vedspisen. I mars 2011 invigdes hela visteområdet.

Förebilden till den nordsamiska kåtan på Gammlia finns på ett viste från 1930-talet vid Gausjosjön i Storumans kommun. Vistet som användes fram till sextiotalet tillhör flera familjer inom Umbyns sameby, bland andra den nordsamiske renskötaren Olle Omma med familj. Anders Utsi som var dräng hos Omma, byggde en egen kåta i Gausjosjö vilken är förebilden till den nordsamiska kåtan på Gammlia.

Utsis kåta har sedan tillkomsten moderniserats med en järnspis och fönster. Det är naturligtvis en grannliga fråga huruvida man vid en rekonstruktion skall utgå från det ursprungligaste originalet, eller från ett senare.

Lennart Grundström från Ammarnäs, huvudansvarig vid bygget av den nordsamiska kåtan på Gammlia.

I den sydsamiska kåtan på Gammlia valde vi bort förebildens senare tillkomna fönster, medan den nordsamiska med både fönster och järnspis står som ett exempel på förändring och utveckling inom den samiska byggnadskonsten.

PLATS OCH GRUND

Kåtan byggs för undvikande av fuktproblem på mark som ligger något högre än den närmaste omgivningen. Underlaget utgörs av grus och sten som dränerar effektivt och håller kåtabotten torr.

När området planats ut och den avrundade ytan för själva kåtan bestämts läggs en stenfot av flata skifferstenar längs kanten som stöd för de slanor som ska utgöra stommen i väggarna.

Kåtans diameter vid marknivån är cirka 4,5 meter, vilket gör att den tillhör de större av sin typ, och därför lämpar sig väl för museets pedagogiska verksamheter med grupper av skolbarn.

Bereden plats för kåtan.
Maskinförare Urban Gelfgren.

STOMME

Den nordsamiska kåtan har liksom den sydsamiska en stomme av bågstänger med grytås emellan. Stängerna sammanfogas vid rotändarna och förses med hål för grytstångens avslutande tappar.

Lämpliga krumväxta björkar till stängerna finner man vid kraftiga slutningar och raviner där stammarna tyngts ned av snö och is. Trycket på björkstammen tvingar den att söka sig uppåt vilket med tiden bildar en mycket stark bågform.

Spännband håller ihop bågarna i väntan på att konstruktionen skall stabiliseras med fler väggsplanor.

VÄGG OCH TAK

Mot bågarnas långsidor reses slanor som följer bågarnas profil. Mot de sidor som utgörs av mellanrummet mellan det två bågarna når slanorna endast till fönsteröppningens underkant, medan ytan ovanför består av liggande slanor som följer bågformen och bildar en mjuk övergång från vägg till tak.

Med liggande slanor över taket erhålles en avrundad form som skiljer den nordsamiska kåtan från den sydsamiska med sitt mer tillspetsade tvärsnitt.

Eftersom kåtan på Gammlia har vedspis med skorsten behövs inte något rökhål i taket. För att ändå visa att ett sådant har funnits och att eldens plats tidigare var mitt i kåtan gjordes ett hål i taket som omedelbart sattes igen.

Grovleken på slanorna som bildar vägg och tak bör var cirka 8 centimeter. I de trakter där dessa kåtor ursprungligen byggdes är det endast björk som finns att tillgå. Ibland är det svårt att finna den för andamålet nödvändiga rakväxta björken. Bygger man sin kåta längre söderut och närmare kusten är detta problem betydligt mindre.

Orökt rökhål.

NÄVER OCH TORV

För att isolera kåtan mot fukt läggs näver närmast slanorna och utanpå detta ett värmeisolerande torvlager.

Nävret läggs med början nerifrån, med överlappning och den nedersta raden ordentligt utvikt för att undvika att vatten rinner in i kåtan. Ursprungligen lades näver och torv omväxlande i ett sammanhängande moment så att torven höll näverflaken på plats under arbetets gång

Ett behändigare och mindre vindkänsligt sätt är att fästa nävret med pappspik och lägga en större yta innan torven kommer på. Hela kåtan utom taket över den fönsterkupa där skorstensröret kommer upp är näver- och torvtäckt. Detta tak har i stället tjärpapp och en plåt runt skorstensröret.

Torven som ska användas tas med fördel på en gammal slättervall som ger ett stabilt och lättbrutet byggnadsmaterial.

En väsentlig skillnad mellan nord- och sydsamisk byggnadstradition syns i sättet att anbringa torven mot kåtan.

På den nordsamiska travas torvbitarna vinkelrätt mot väggen som tegelstenar ovanpå varandra med gräsytan nedåt, medan man på den sydsamiska lägger torvbitarna parallellt med väggen i två lager med jordytorna mot varandra och gräsyterna vända utåt respektive inåt.

Eftersom den nordsamiska metoden har visat sig vara stabilare används den numera ibland också vid restaureringar av sydsamiska kåtor. På Gammlia har vi dock följt traditionen i denna fråga och kan alltså visa upp två torvläggningstekniker på visteområdet.

Torvbitarna som täcker vår nordsamiska kåta har en tjocklek på ungefär 30 centimeter vid väggarnas nederkant och minskar till hälften längst upp.

Torv som så småningom ska grönska, och en fönsterkupa i väntan på skorstensrör.

FÖNSTER

Den nordsamiska kåtan på Gammlia har tre fönster. Tillsammans med ingången blir det alltså öppningar i fyra väderstreck. Sidofönstrens karmar vilar på tvärslåar fästade i bågstängerna medan den bakre fönsterkarmen står på en tvärslå som fästs direkt i de lodräta slanorna.

När bruket att sätta in fönster i kåtorna etablerades tog man vad man hade och fick tag på. Därför kan storlek och form variera mellan fönstren i en och samma kåta. Egentligen är det bara måttet mellan bågstängerna man måste ta hänsyn

till. Dessutom är det så att grövre karmar är att föredra av såväl funktionella som utseendemässiga motiv.

Fönstren i kåtan på Gammlia går inte att öppna utan är liksom i förlagan fastsatta med spik som slagits snett in i karmen och sedan vikts in mot fönsterbågen.

Eftersom kåtans väggar lutar inåt och fönstren ska vara lodräta bildas kupor med flackt lutande tak och små triangulära väggfält i råspontat virke.

ENTRÉ

Ingången till kåtan är konstruerad på i princip samma sätt som fönstren, med en kupa som i detta fall når ända ner till marken varigenom en liten farstu bildas.

Denna konstruktion är liksom fönsterkupa ett sent inslag i den nordsamiska byggnadstraditionen. Äldre kåtor har en relativt smal dörr av tunna bräder i liv med den lutande väggen.

De äldsta typerna av dörrar var fästade med rep i övre ändan som möjliggjorde en sidoförflyttning av dörrbladet. Senare började man använda gångjärn vilket gjorde in- och utsteg enklare.

Dörren på vår kåta är något breddad jämfört med förebilden och mäter cirka 90 centimeter.

En krokvuxen björkgren blir ett funktionellt dörrhandtag.

INTERIÖR

I en traditionell kåta är rummet organiserat med arran, eldstaden, som centrum. Med en spis i en av kåtans fönstersmygar försvinner mycket av den traditionella ordningen och ett rum av mer ordinär stugtyp framträder.

Som i alla levande kulturer förändras tillvarons former och innehåll kontinuerligt. Med den traditionella sydsamiska kåtan och den moderniserade nordsamiska inom lassokastavstånd från varandra erbjuds goda möjligheter till jämförande studier på Gammlia.

Liksom i kåtan i Gausjosö står spisen i den nordsamiska kåtan på Gammlia i den borte fönstersmygen från ingången sett. För att spisen ska komma i lämplig arbets-höjd placeras den på en sockel i form av en trälåda som är något större än själva spisen. Sockeln står på ett underlag av skifferstenar och fylls med sten, och överst ett lager sand.

Ovanpå sockeln ligger skifferstenar på vilka den relativt lilla spisen står. För att den skulle komma längre in i fönstersmygen flyttades skorstensrörets fäste från bak- till ovansidan på spisen.

Skorstensrörets diameter är 12,5 centimeter. Och vad beträffar längden ska man inte hålla igen, med ett kort rör blir draget dåligt. Längden på vår skorsten är cirka 2,5 meter, vilket får sägas vara ett minimum. För största möjliga täthet har skorstensröret svetsats fast i en takplåt. I toppen monteras en hätta för att undvika vatten i röret.

I många av de moderniserade kåtorna ligger brädgolv i stället för björk- och granris. Den nordsamiska kåtan på Gammlia har liksom sin förlaga ett delvis planktäckt golv i form av en "brygga" av brädor över ett par tvärlåar, från ingången fram till spisen. I utrymmena vid sidan om bryggan täcks grusbotten med ris och renfällar.

Möbleringen i kåtan är enkel och funktionell. Avlastning, förvaring sitt- och liggplats.

Och vad vore ett hem utan en gardin?

Skriften är framställd inom ramen för EU-projektet
"De nordliga kulturtraditionerna"

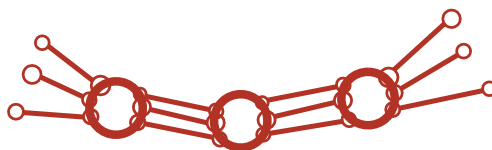

Västerbottens museum 2011

Projektledare: Britta Lindgren-Hyvönen

Text & foto: Billy Sjöberg, Petter Engman & Anders Björkman

Teckningar: Rolf Sixtensson

**VÄSTERBOTTENS
MUSEUM**

Gammlia, Box 3183, 903 04 Umeå

Tfn: +46-(0)90-17 18 00 (växel), 090-17 18 01 (reception). E-post: info@vbm.se